

Bibliographische bijdrage X: Kleemann's Beyträge Th. I.

Een vraag van den Heer L e m p k e, of *Lacanobia glauca* Hb. reeds door K l e e m a n n gedoopt werd in zijn Beyträge, was de oorzaak, dat ik mij weder eens in dit boek verdiepte en mijn oude aantekeningen daarover in handen kreeg; deze heb ik nu, daar ik nog vele nieuwe gegevens vond, verder uitgewerkt. Het wonderlijke was, dat, terwijl ik in het bezit was van de zgn. eerste en de tweede uitgaaf, in mijn tweede uitgaaf niet te vinden was de noot, door L e m p k e aangetroffen in het exemplaar van de Bibliotheek der Ned. Ent. Vereeniging. In deze noot werd de vlinder, die dan *glauca* Kleem. zou moeten zijn, niet aldus, maar *bi-ren* Goeze genoemd. Zie L e m p k e, Catalogus Ned. Macrolepidoptera V, Tijdschrift voor Entomologie 1940, LXXXIII, p. 238/9.

Ik zag mij dus voor de vraag gesteld, zijn er twee tweede uitgaven, of zit de zaak anders? Inderdaad kwam ik tot de conclusie, dat de zaak anders zit en dat lang niet alle exemplaren met het titelblad van de zgn. tweede uitgaaf, dit werkelijk zijn. Men zal dus, als men K l e e m a n n's Beyträge citeert, zeer op zijn hoede moeten zijn en niet mogen afgaan op datgene, wat op het titelblad staat, maar stuk voor stuk de tekst van elk der Beyträge in oogenschouw moeten nemen, om te concludeeren, of deze tekst oorspronkelijk dan wel gewijzigde heruitgave is. Maar ook dan nog blijft er in de tijdsbepaling van de verschijning nog zeer veel onzekers, zooals nader zal blijken.

Tot de vorming van deze meening had ik de beschikking over vier exemplaren van de Deutsche K l e e m a n n, waarvan twee compleet zijn en voor een gedeelte kon ik tevens de onvoltooide Hollandsche bewerking gebruiken. Hetgeen over de twee uitgaven in H a g e n en in H o r n - S c h e n k l i n g gezegd wordt, is hoogst summier en incompleet, maar het door mij gevondene verklaart reeds, hoe H a g e n van een Titel-Ausgabe kon gewagen, en geen eigenlijke tweede uitgave kende.

Zooals men weet, heeft na den dood van R ö s e l v o n R o s e n h o f, zijn schoonzoon C. F. C. K l e e m a n n, die ook Deel 4 van R ö s e l het licht deed zien, een levensgeschiedenis van zijn schoonvader geschreven, die in dit vierde deel moet worden opgenomen. Deze levensgeschiedenis maakt echter soms deel uit van K l e e m a n n's Beyträge, maar laat ik nu verder buiten beschouwing, daar zij er dus feitelijk niet in hoort. De voortzetting, dus de eigenlijke Beyträge, zijn het werk van K l e e m a n n, al gebruikte hij vele notities en teekeningen, nog van R ö s e l afkomstig.

De aanvang werd gemaakt in 1761, zooals blijkt uit de 8 pagina's lange voorrede, die de aanhef van de eerste Bey-

trag uitmaakt. Tevens blijkt, dat de twee eerste Beyträge tegelijkertijd zijn verschenen. In 1761 verscheen ook reeds een bespreking hiervan (zie H a g e n). De weduwe R a s p e, die de zgn. tweede uitgaaf in 1792 verzorgde, noemt in haar voorrede 1763 als het begin van de Beyträge, wat dus onjuist is. Even onjuist is de opvatting van S h e r b o r n en anderen, om het geheele deel op 1761 te willen dateeren. Eerst jaren later heeft K l e e m a n n de 44e Aflevering, de laatste van zijn hand, voleindigd. Volgens H o r n - S c h e n k l i n g was dat in 1776. Dit jaartal is zeer waarschijnlijk, daar de rups van de voorlaatste, de 43e Beytrag, reeds in de eerste uitgaaf van M a d e r's Raupenkalender (1777) is opgenomen.

Daar K l e e m a n n er niet meer toe gekomen is, verdere Beyträge te publiceeren, werd, wanneer is onbekend, maar vermoedelijk in 1782, deze reeks van 44 Beyträge afgesloten en de inteekenaren van een passend, echter ongedateerd titelblad voorzien (zie verder onder B.). C o b r e s in zijn *Deliciae Cobresianae* (1781/82) zegt, dat bij de samenstelling van zijn *Catalogus* het titelblad nog ontbrak, al bezat hij reeds lang de 44 Beyträge.

Daar de verkoop doorging, schijnen van sommige der oudere afleveringen, waarvan de oplaag te klein was, wel exemplaren bijgedrukt te zijn, met kleinere variaties; ook in enkele platen vindt men varianten, die er op wijzen dat, als de voorraad uitgeput was, wel eens de platen opnieuw gegraveerd werden. Hier kom ik nog op terug bij de gedetailleerde aanwijzingen van de verschillen tusschen oudere en nieuwere exemplaren. Verder bestaan er exemplaren op zwaar papier, voor zoover mij bekend echter alleen van de 44 Klee-mann-Beytrage, niet van de vier laatste.

Een van de oorzaken van het stagneeren van K l e e m a n n's Beyträge bestond in de bemoeiingen van eenige Hollandsche bewonderaars van R ö s e l, die zijn werk vertaald hadden en aan K l e e m a n n verzochten, bij de uitgave daarvan de behulpzame hand te willen bieden. Deze ging daarop in. De tekst werd door K l e e m a n n van verschillende aantekeningen voorzien; de geheele uitgave werd royaler, op mooier papier dan de Duitsche en van wat grooter formaat. De platen werden bijgewerkt en ook aan de illuminatie der platen werd door K l e e m a n n extra zorg besteed, al werd de uitwerking natuurlijk aan de illuministen overgelaten. Het is aannemelijk, dat de heruitgave van het Duitsche derde deel (mij niet onder de oogen gekomen) ook van deze aantekeningen profiteerde. De aantekeningen van de Hollandsche R ö s e l slaan soms geheel op waarnemingen, in Holland gedaan, zoodat men in de verzoeking komt om aan te nemen, dat K l e e m a n n in dien tijd in Holland is geweest. Dit schijnt echter niet zoo te zijn, maar in elk geval

heeft Kleemann ze door de ondertekening met Kl. als zijn werk gesanctioneerd.

Volgens Hagen en zijn opvolgers zou die Hollandsche uitgaaf in de periode 1764—1768 geschied zijn. De aanvangsdatum kan juist zijn, want in het Privilegium, gedateerd 27 Juni 1765 staat, dat de uitgevers C. H. Bohn en H. de Wit reeds begonnen waren met drukken. De door Hagen opgegeven einddatum is zeker fout, daar o.a. het portret van Rösel in het vierde deel (7e Band) het jaartal 1782 draagt. Daarna verscheen nog het register van van Moerbeek.

Eenige verdere gegevens over het verschijnen van Rösel (Holl.) Deel IV, zijn de volgende. Op pag. 17 haalt hij Cramer aan (1777); dit werk was toen juist begonnen. In het voorbericht van Deel IV (band 7) staat, dat Kleemann toen 44 Beyträge voltooid had. Reeds boven werd gezegd, dat deze in 1776 gereed waren. Dit alles wijst op een begin van dit Deel in 1777, waarschijnlijker echter 1778. Voor de einddatum heeft men nog in het Nabericht een verwijzing naar de Hollandsche vertaling van Mader's Tijdwijzer (1779). Op pag. 100 een mededeeling over een in 1778 gevonden vlinder. Ook hiermede komt men tot de conclusie, dat de datum van het portret tevens de einddatum van Deel IV (band 7/8) aangeeft.

De bovenstaande analyse van de Hollandsche Rösel, vooral van Deel IV, had ten doel, ook gegevens te vinden over de Hollandsche vertaling van Kleemann's Beyträge, waarover ik in Hagen of bij de andere bibliografen geen noemenswaarde opgaven kon vinden.

In het nabericht Band 8 van Rösel staat op pag. 218, dat de Vertalers zullen doorgaan met de afgifte der Bijvoegselen van den Heer Kleemann. Deze Bijvoegselen of Vervolgen, waaraan Kleemann meegewerkt heeft, werden met pag. 192 en plaat 26 gestaakt. Kleemann overleed 2 Januari 1789, hij was toen al jaren niet in staat tot werken.

Het is duidelijk, dat eerst na de voltooiing van Rösel IV met de uitgave der Bijvoegselen begonnen werd. Op zijn vroegst mag men dus de aanvang in 1782 stellen. De datum, waarop deze vertaling gestaakt werd, is niet aan te geven. Men zou in de verleiding kunnen komen om een, in de noot op de laatste pagina voorkomende, datum te willen benutten. Daar staat aangehaald de Fränk. Samml. v. Anmerkungen a. d. Naturlehre, Arzneygelehrtheit, Oekonomie Etc. 7 Bd. 39 St. p. 196—218. Nürnberg. 1783, maar dit is een drukfout voor 1763, zooals ook uit den Duitschen tekst blijkt, waar 1763 staat. Bovengenoemde Sammlung werd met Deel 8 in 1765 gestaakt. Daarentegen wordt in een noot op pag. 59 van de Vervolgen, voor de Iris-vlinder het jaar 1781 aangehaald, welke datum duidelijk doet uitkomen, dat de Vervolgen van later datum zijn.

Reeds bij Tab. I van de Holl. Kleemann komen aanhalingen voor uit de latijnsche benamingen uit Linn. Syst. Nat. Ed XII, die niet voorkomen in de Duitsche Kleemann. De eerste aanhaling uit deze XIIe Ed van Linn. vind ik in de tweede uitgaaf van Beytr. XXX van de Duitsche Kleemann.

Wanneer wij nu terugkeeren tot de Duitsche Beyträge dan komt de vraag, waaraan men latere drukken met essentiele veranderingen kan herkennen en in de tweede plaats, of aan te geven is, wanneer zij verschenen zijn. Na de collationeering der genoemde exemplaren, zal ik deze verschillpunten opgeven voorzoover ze aan mij zijn opgevallen, waarbij ik volstrekt niet wil beweren, dat ik niet een en ander over het hoofd gezien kan hebben. Voor de dateering kan men de gewijzigde of nieuw toegevoegde noten gebruiken, wanneer daarin boeken aangehaald worden, waarvan de dateering vaststaat. Het meest heeft men daarbij aan aanhalingen uit Linné's Systema naturae, vooral als de aangehaalde pagina vermeld wordt, zoodat men kan controleeren of bv. de oorspronkelijke XIIe editie of wel een nadruk gebruikt werd. Soms is dit echter nauwkeurig aangegeven. Ook speelt hierbij een rol Mader's Tijdwijzer der Rupsen, waar vele aanhalingen in de tweede druk staan, die dan weer in de herdruk der Beyträge worden overgenomen.

Voorzoover in de Beyträge Europeesche vlinders behandeld werden, heeft Mader een „Raupenkalender" samengesteld, wanneer hij iets over verschijningstijd en voedselplant vermeld vond. Deze samenstelling is nog door Kleemann nagezien en door hem uitgegeven in het jaar 1777. Deze oorspronkelijke uitgave heb ik, evenmin als Hagen, te zien gekregen. Toch kan men zich over den inhoud oriënteeren, doordat er een Hollandsche vertaling van verscheen, waaraan Kleemann eveneens zijn medewerking verleende. Die Hollandsche vertaling is van 1779. Zij onderscheidt zich van de Duitsche, doordat er aan toegevoegd is een „Naamlijst der Planten volgens het samenstel van Linnaeus". In de tweede „vermehrte" Duitsche uitgaaf van 1785 is deze planten naamlijst evenmin te vinden als in de eerste. *)

Ondanks dat op het titelblad van de tweede uitgaaf van Mader zoo duidelijk staat, dat er aan toegevoegd is, houdt Hagen dit voor een „Titelausgabe". Waarschijnlijk kwam

*) Terwijl de „Naamlijst der Planten volgens het samenstel van Linnaeus" in den Tydwyzer der Rupsen van Mader-Kleemann wel opgenomen is in Soulsby's Catalogus (1935) van de werken van Linnaeus, is dit niet het geval met het Register, dat deel IV van de Hollandsche Rösels voorafgaat. Ook hier zijn de namen uit de XIIe Ed. v/h Systema Naturae genomen. Dit Register omvat alle door Rösels behandelde insecten en volgt op het Titelblad van deel IV (Band 7); de titel is: „Naamregister der Vlinders, afgebeeld in Rösels Natuurlijke Historie der Insecten, volgens de benamingen van Linnaeus, met de daarbij gevoegde

hij tot deze opvatting, doordat de oude voorrede van 1777 onveranderd is opgenomen en het aantal pagina's (120) ongewijzigd is gebleven. Merkwaardigerwijze wordt dit eveneens door *Horn-Schenkling* gezegd, die de eerste uitgaaf wel hebben gekend. Ook deze opgaaf is onjuist; vele der toevoegsels, in den tekst verwerkt, betreffen aanhalingen uit *Goeze's Entomologische Beiträge Th III*. De vier partes hiervan verschenen respectievelijk in 1779, 1780, 1781 en 1783. Aanhalingen hieruit kunnen dus onmogelijk in de eerste uitgaaf gestaan hebben en komen dan ook in de *Hollandsche vertaling* niet voor. Ook zijn er noten onderaan de bladzijden, die eveneens in de *Hollandsche vertaling* ontbreken.

Deze toevoegsels zijn van belang voor de heruitgave van diverse *Beyträge* daar zij eenigermate een dateering toelaten.

Dan moet ik nog vermelden, dat een heruitgave van de tweede druk van *Mader*, waaraan *Hagen* nog twijfelde, werkelijk bestaat. Beide tweede uitgaven zijn in mijn bezit, zoowel di evan 1785 als die van 1786; deze laatste is echter inderdaad een titeluitgaaf van die van 1785.

Tenslotte maak ik er opmerkzaam op, dat na No. 11 de nummers der behandelde rupsen in de *Hollandsche* en in de *Duitsche* uitgaaf niet meer concordeeren, hoewel in werkelijkheid in beide een gelijk aantal rupsen behandeld wordt. Dit komt, doordat in de *Duitsche* uitgaaf op pag. 12 de rups van T.I. Tab XV (No. 12 Holl.) en op p. 76 die van T.I. Tab. XXXIV (No. 214 Holl.) vergeten zijn te nummeren, terwijl op pp. 88—89 rups T.I. Tab. LXI en rups T.I. Tab. VII in de *Duitsche* uitgaaf beide het nummer 253 kregen. Zoodoende is het laatste en juiste nummer van de Holl. uitgaaf 338 en van de *Duitsche* 336.

Door de afsluiting van *Kleemann's* 44 *Beyträge* met een titelblad (1782?), wordt dikwijls deel 1 der *Beyträge* opgegeven als van dezen omvang te zijn. In werkelijkheid bedraagt het aantal *Beyträge* van dit deel 48 stuks. Uit *Hagen's* opgaven zou men den indruk krijgen, dat deze 4 additioneele platen afkomstig zijn van *Christian Schwarz*, die het tweede deel der *Beyträge* het licht deed zien in 1793. Over dit deel zal ik niet uitwijden, maar hier alleen vermelden, dat het aantal platen 25 bedraagt nl. I—XXIV, maar er is een pl. XXA en een XXB, waardoor het aantal van 25 platen bereikt wordt. De vier platen 45—48 van het

gebruikelijke *Nederduitsche* benamingen, pp. II—XVIII. — Naamregister Der overige door *Rösel* afgebeelde *Insecten*, zo *Kevers* als anderen, volgens de benamingen van *Linnaeus*, en andere *Natuuronderzoekers*, opgesteld door den Heer Pastor *Goeze*, pp. XVIII—XXVI." Onderaan staat: „(N.B.) De Naamlyst der *Insecten* in het Vervolg van *Kleemann* op *Rösel* voorkomende, zal, na eene volkomene overzetting van hetzelfde, insgelijk volgen." Door het staken van deze „overzetting” is hier niets van gekomen.

eerste deel zijn van Kleemann's weduwe, „Kleemännin geb. Röslin von Rosenhof“, zooals zij zich zelf noemt. Zij zet in een voorrede, pp. 377—379, waarmede zij Beytrag 45 begint, duidelijk uiteen, dat de samenstelling van deze verdere Beyträge door haar geschied is, onder gebruikmaking van aantekeningen van haar man. Dit feit is zoowel door Hagen als door Horn-Schenkling over het hoofd gezien.

Meer dan 4 Beyträge heeft zij niet het licht doen zien. Zij voegde er een korte levensbeschrijving aan toe van haar man, benevens een portret, dat in 1768 door Kleemann zelf vervaardigd was en in 1789 door Küfner in koper gegraveerd werd. Blijkens haar voorrede begon de publicatie van plaat 45 in 1790; vermoedelijk werden alle vier in dat jaar voltooid. Het geheele deel loopt dus van 1761—1790. Het schijnt dat lang niet alle afnemers portret en levensbericht ontvingen.

In 1792 liet de Wed. Raspe de complete 48 Beyträge opnieuw verschijnen, of liever gezegd, zij voegde aan de complete collectie een nieuw met 1792 gedateerd titelblad toe. Reeds eenigen tijd waren er echter van verscheidene Beyträge gewijzigde exemplaren in omloop gebracht en deze vormen de werkelijke tweede uitgaaf van Kleemann's Beyträge. Zoowel inteekenaren met de Beyträge in ouden tekst ontvingen blijkbaar dit titelblad, evengoed als de latere inteekenaren, die de nieuwe teksten ontvangen hadden. Al werd van allerlei aan den tekst toegevoegd, of wel werden de noten uitgebreid of gewijzigd, steeds werd gezorgd, dat het aantal bladzijden van elke Beytrag ongewijzigd bleef. Zodoende passen Beyträge met onveranderden tekst en die met veranderingen steeds bij elkaar.

Reeds in den aanhef van dit opstel heb ik hierop gewezen. Het komt mij voor, dat het exemplaar, dat eigendom is van de Nederlandsche Entomologische Vereeniging, geheel uit dergelijke tweede uitgaven bestaat. Daarentegen is het exemplaar in mijn bezit, overgenomen uit de nalatenschap van A. Brants, geheel samengesteld uit Beyträge met den ouden tekst. Het ligt voor de hand dat Hagen, die de uitgaaf van 1792 een Titel-Ausgabe noemt, eveneens een dergelijk exemplaar onder de oogen heeft gehad.

Bij het lange tijdsverloop van het verschijnen van het werk van Rösse en zijn opvolgers (1740—1793) spreekt het van zelf, dat vele inteekenaren door den dood of door andere redenen, daarmede ophielden; vooral de troebele tijden werkten ongunstig, zoodat zeer vele exemplaren van Rösse incompleet zijn. Complete exemplaren van deel I der Beyträge worden alweer zeldzamer en die met compleet deel II zijn nog moeilijker te vinden.

De door mij gecollationeerde vier Duitsche Kleemann's duid ik aan met de letters A, B, C en D. De Hollandsche Kleemann noem ik E. Na een korte opgaaf van hetgeen elk exemplaar omvat, volgt een gedetailleerde opsomming der verschilpunten tusschen oude en nieuwe tekst. Alle uitgaven zijn zooals bekend in quarto.

A. 1. Voorin een verknipt titelblad, blijkbaar aan Rösel deel IV ontleend.

2. Levensbericht over A. J. Rösel v. Rosenhof; behoort eveneens in Rösel IV.

3. 34 Beyträge met de daarbij behoorende platen, pp. 1—8 (Vorbericht); 9—296, 1761—1777. ?.

B. 1. Titelblad:

Christian Friederich Carl Kleemann, / Mignaturmahler / Beyträge / zur / Natur- oder Insecten-Geschichte / und / mit Farben erleuchteten / Kupfertafeln, / sammt / deren Erklärung. / Erster Theil. (1782 ?).

2. 44 Beyträge, met de daarbij behoorende platen, pp. 1—8; 9—376. 1761—1776.

C. 1. Portret van Kleemann met het onderschrift:

Christian Friederich Carl Kleemann. / Miniatur Mahler zu Nürnberg, / und Mitglied der Naturforscher Gesellschaft zu Berlin, / war geboren d. 16 August 1735; u. gestorben d. 2 Januar. 1789.

Daaronder, links: C. F. C. Kleemann pinx. 1768; rechts: A. W. Kufner sc. 1789. No. 56.

2. Titelblad:

Christian Friedrich Carl Kleemanns / Mignaturmahlers zu Nürnberg, und der Berliner naturforschenden Gesellschaft / Mitglied, / Beyträge / zur / Natur- / und / Insecten-Geschichte / Erster Theil, / worinnen / verschiedene Papilions / mit ihren Ursprunge, Verwandlungen und allen wunderbaren Eigenschaften, aus eigener / Erfahrung beschrieben, und in accuraten, sauber illuminirten Kupferstichen / nach dem Leben abgebildet worden. / Als ein Anhang / zu den / Röselischen Insecten-Belustigungen. / Nürnberg, / zu finden in der Raspischen Buchhandlung, 1792.

3. Ankündigung (van: Gabr. Nic. Raspe's Wittib) April 1792. 2 pag.

4. Kurzgefasste / Lebensgeschichte / des / berühmten Miniaturmahlers / Herrn / Christian Friedrich Carl / Kleemann, pp. 1—16.

5. 44 Beyträge, met de daarbij behoorende platen, op zwaar papier. pp. 1—8; 9—376. 1761—1776. Beyträge 45—48, van de hand van C. B. Kleemannin geborne Röslin von Rosenhof, op gewoon papier. pp. 377—403. 1790—1791 ?

6. Register. pp. 401—404. (1761—1791 ?) 1792.

D. 1. Portret Kleemann.

2. Titelblad .

3. Ankündigung.

5. 1—44 ; 45—48 Beyträge.

6. Register.

Alles als bij exemplaar C. dus 2 pp.; pp. 1—8 ; 9—400 ; 401—404. Tab. I—XLVIII (1779 ?—1792).

De hiervoor op pag. 293 vermelde mededeeling over de Iris-vlinder in 1781, is in geen der twee uitgaven te vinden ; daaruit kan geconcludeerd worden, dat de herdruk van Beytrag IX reeds voor dien tijd verscheen. Het aanvangsjaartal van de herdruk der eerste Beyträge wordt daarom door mij met vraagteeken op 1779 gesteld. Dit exemplaar, afkomstig van Hartogh Heijs van de Lier, is het eigendom der Ned. Entom. Ver.

E. Vervolg op de Natuurlijke Historie der Insecten van August Johan Rösel. pp. 1—192. Tab. I—XXVI. (? 1782—?).

Het „Vorbericht” van Kleemann is hier niet bij vertaald. Op pag. 191 begint reeds de beschrijving van de niet meer geleverde plaat XXVII. Alle platen zijn zonder Tab. nummer boven de zwarte omlijsting. Het nummer staat steeds in de rechter bovenhoek, daardoor onderscheiden zij zich van die der Duitsche uitgaaf, waar, al komt ook op die plaats soms het nummer voor, toch steeds het plaatnummer boven de zwarte omlijsting staat.

Opmerkingen en genoteerde verschillen der afzonderlijke Beyträge. De m.i. oudere druk wordt steeds met *a*, de latere met *b*. aangegeven ; tusschen haakjes staan met de letters de exemplaren aangegeven, waarin ik de vorm *a*. of *b*. aantrof.

Beytr. I.

a (A, B, C). Pag. 1. Vignet bovenaan in het midden met kringetje met 4 knoppen. De woorden „Kurzer” en „Vorbericht” staan onder elkaar.

b (D). Pag. 1. Vignet bovenaan middenin met kringetje zonder knoppen. De woorden „Kurzer” en „Vorbericht” naast elkaar.

Tab. I fig. 3 varieert. *a* (A, C). Rechter voorvleugel meer naar voren komend ; schaduw ook onder den thorax.

b (B, D, E) Linker voorvleugel meer naar voren ; geen schaduw onder den thorax.

Beytr. II.

a (A, C). Tab. II. Bij fig. 1 het witte driehoekje achter de punt van het achterlijf zeer klein ; bij fig. 2 klein. Fig. 3 Voorranden der voorvleugels bijna evenwijdig ; slagschaduw smal, ook voorbij het achterlijf reikend ; sprietknoppen ongeveer even ver van de omlijsting als van de voorvleugelrand.

- b* (B, D, E). De twee witte driehoekjes veel grooter. Fig. 3 Rechter voorvleugelrand meer naar voren komend. De eene sprietknop bereikt bijna de zwarte omlijsting. Slagschaduw voor den kop breed, niet voorbij de achterlijfspunt komend.

Beytr. III—XXIX.

In den tekst hiervan noteerde ik geen noemenswaarde verschillen tusschen A, B, C en D. De drukfouten, waarop op pag. 46 en 56 wordt attent gemaakt zijn nergens verbeterd.

Beytr. III.

- a* (A, C). Tab III fig. 2. Slagschaduw lang en smal.

- b* (B, D, E). Slagschaduw korter en breeder.

Beytr. V.

- a* (A, C). Tab V fig. 2. Slagschaduw ver voor kop uitstekend, naar achter voorbij de eerste zwarte vlek op de achternvleugel.

- b* (B, D, E). Deze schaduw weinig voor kop uitstekend, naar achter tot aan de zwarte vlek.

Beytr. XXX.

- a* (A, B, C). § 14 het begin van den tekst van Tab. XXX uitmakend, begint op p. 246, terwijl de noot tot tekst van Tab XXIX behorend over pag. 246 en 247 verdeeld is.

- b* (D). Alleen de 3 eerste regels van § 14 op p. 246. De noot is geheel naar pag. 246 verplaatst. Op pag. 247 is een noot van K(leemann) toegevoegd, dat de vlinder van XXX „Kayservögelein” genoemd wordt.

- a* (A, B, C). De laatste 2 regels van § 20 staan op p. 251.

- b* (D). De laatste 3 regels staan op pag. 251. Tevens is in een uitvoerige noot de naam *Festuca* toegevoegd uit Linné Syst. nat. XII, waardoor meer tekst op pag. 252 voorkomt, daarentegen een kleiner slotvignet, met in het midden een engeltje met vruchtenkorf op het hoofd.

- a* (A, B, C). Het grootere vignet bestaat uit een bouquet bloemen.

Beytr. XXXI—XXXII.

- a* (A, B, C). P. 253 eindigt met „so hat”.

- b* (D). P. 253 eindigt met „geworden”. Daardoor is de regelindeeling geheel verschillend van pag. 254 tot pag. 256.

- b* (D). Op pag. 261 deelt (Kleemann) in een noot mede, dat hij de gedaanteverwisseling van deze spanner nog eens, maar gewijzigd, heeft gepubliceerd in een door L ö h e uitgegeven tijdschrift „Die Ehre Gottes aus der Betrachtung des Himmels und der Erde” Bd 2, pag. 355—381. Dit tijdschrift is mij onbekend, maar zou mogelijk een dateering kunnen geven voor de tweede uitgaaf van Beytr. XXXI.

- a* (A, B, C). Deze noot ontbreekt.

- b* (D). Tekst van § 8 tot § 18 is hier en daar gewijzigd

p. 261—268. Bv. 2e alinea van § 8 (p. 261) begint met „Erwachsen erstreckt sich”.

a (A, B, C). Dezelfde alinea begint met : „In ihrer erwachsener Gestalt”.

b (D). Op p. 63 zijn twee noten toegevoegd.

a (A, B, C). Deze noten ontbreken.

Opm. De drukfout op p. 240, waarop op p. 272 wordt gewezen, is in alle exemplaren ongecorrigeerd gebleven.

Beytr. XXXIII.

a (A, B, C). De drukfout op p. 281, waar bovenaan XXXI in plaats van XXXII staat, is niet gecorrigeerd. Op deze fout wordt gewezen op p. 304, welke pag. niet meer in A voorkomt.

b (D). De drukfout is gecorrigeerd.

a (A, B, C). In de noot op p. 280 wordt aangehaald Linn. Syst. Nat. Hal. Magd. 1760. Dus Ed. XI.

b (D). Hier is de aanhaling uit de Ed. XII.

Opm. De onbegrijpelijke aanwijzing tot correctie, aanwezig op p. 284 in alle vier exemplaten : „Oben in dem Bogen Mm soll p. 254 § 1. Linie 29. von oben herab, statt fig. 23 1. 40, lit. b. ; und im Bogen Oo p. 271 statt seben, sehen, stehen”, moet aldus gelezen worden : Oben in dem Bogen Mm soll p. 254 § 1. Linie 29 von oben herab, statt fig. 12, lit. b ; und im Bogen Oo p. 271 § 12 L. 40 statt seben, sehen, stehen.”

b (D). Merkwaardigerwijze is in dit exemplaar seben toch in sehen gecorrigeerd, waaraan men den herdruk dus kan herkennen.

Beytr. XXXIV.

a (A, B, C). De aanvangslettergreep „pfle”, waarmee p. 286 begint, is onderaan p. 285 weggelaten.

b (D). Hier wel aanwezig.

Opm. Om een noot op p. 292 te kunnen inlasschen, die in *a* ontbreekt, is reeds vanaf p. 287 de indeeling gewijzigd, zoodat bv. § 5 bij *a* (A, B, C) op p. 289 begint ; daarentegen bij *b* (D) reeds vijf regels van deze paragraaf op p. 288 staan. Van p. 293—296 is eveneens de tekst anders over de pagina's verdeeld, zoodat op p. 296 bij *a* (A, B, C) alleen § 12 staat en bij *b* (D) nog twee regels van § 11. Het slotvignet is bij *a* (A, B, C) een arabesk met schelp in 't midden ; bij *b* (D) een mand met bloemen.

Beytr. XXXV.

a (B, C). § 8—10 zijn met kleiner letter gedrukt.

b (D). Door betere verdeling van den tekst is hier alles met dezelfde grootere letter van de overige tekst gedrukt.

a (B, C). De titel „Zweyerley Spannerraupen” etc. is op 4 regels en groot gedrukt.

b (D). Hier is de titel op 3 regels en kleiner gedrukt.

Beytr. XXXVI.

a (B, C). De overgangsworden onder aan de pagina's zijn : p. 307 : auser ; p. 308 erwachse- ; p. 309 : Stande.

b (D). Dezelfde woorden zijn hier : p. 307 ausser ; p. 308 : erwach- ; p. 309 : Stan-. Overigens zie ik geen tekstverschillen.

a (C). De slagschaduw van Tab. XXXVI, fig. 3 heeft een uitgebreidheid van 8 mm.

b (B, D). Deze slagschaduw meet slechts 4 mm.

Beytr. XXXVII.

a (B, C). Het overgangswoord onderaan p. 315 is „tiefte”.

b (D). Hier is hetzelfde woord „tief”.

Beytr. XXXVIII.

a (B, C). p. 321 is zonder noot.

b (D). In een noot is de naam Ph. Limacodes toegevoegd.

a (B, C). De noot op p. 328 staat *boven* het slotvignet.

b (D). De noot staat *onder* een ander slotvignet. In dit slotvignet komen twee vogels voor.

Beytr. XXXIX.

b (D). Op p. 329 is een noot met aanhaling uit Linné Syst. Ed XII (Ph. Betularia). Op p. 330 een noot met aanhaling uit de Geer. Beide noten ontbreken bij *a* (B, C). Daardoor is het heele zetsel anders.

a (B, C). Op het slotvignet komt een vogel voor.

b (D). Hier is alleen een eindstreep, geen slotvignet.

Beytr. XL.

Opm. Zetsel in beide uitgaven verschillend doordat :

b (D). Op p. 339 een noot is toegevoegd en op p. 342 twee noten, resp met de namen uit Goeze, Ent. Beitr. III Tl., 3e Bd. Geometra glauco-fasciata L. en Linné XII, Pap. Nymph. Dia.

Beytr. XLI en XLII.

Opm. Alleen de slotvignetten zijn anders.

a (B, C). Slotvignet van Beytr. XLI wat groter. Dat van Beytr. XLII een groot bouquet.

b (D). Slotvignet van XLI wat kleiner. Dat van B. XLII een ornament met fonteintje.

Beytr. XLIII.

b (D). Op p. 361 de noot met de aanhaling van Goeze's naam bi-ren. De tekstindeeling is overigens gewijzigd, bv. p. 364 begint met § 5.

a (B, C). Op p. 364 nog 6 regels van § 4. De noot uit Goeze ontbreekt.

Beytr. XLIV.

b (D). De tekst is geheel anders verdeeld, doordat op p. 369 een noot met de naam Hastata uit Linné XII is toegevoegd. Op p. 372—373 een lange noot uit Degeer, daardoor moest p. 376 geheel klein gedrukt worden.

a (B, C). Hier is slechts de laatste helft van p. 376 met kleiner letter gedrukt.

In de Beytr. XLV—XLVIII van Kleemann's weduwe, vind ik in de exemplaren C en D geen verschillen.

Bergen N.H., Nov. 1940.

D. MAC GILLAVRY.

Plantensociologie en Entomologie.

Een opwekking tot veldwaarnemingen.

De laatste jaren heeft zich in de plantkunde een nieuwe tak van onderzoek ter bestudeering der vegetatie baan gebroken.

Reeds lang was het bekend, dat men verschillende plantensoorten steeds in elkaars gezelschap aantrof. Ik wil dit met enkele sprekende voorbeelden trachten duidelijk te maken. Vindt men in Nederland in een grasvegetatie de Spaansche ruiter, *Cirsium dissectum* Hill., dan vindt men er ook de klokjesgentiaan, *Gentiana Pneumonanthe* L., het pijpenstrootje, *Molinia coerulea* Mnch., de vloozegge, *Carex pulicaris* L., de poelruit, *Thalictrum flavum* L., de blonde zegge *Carex Hostiana* D. C., kruipend struisgras, *Agrostis canina* L. en nog andere planten. Doch op plaatsen, waar *Molinia coerulea* Mnch. of *Thalictrum flavum* L. groeit, vindt men niet altijd *Carex pulicaris* L. of *Cirsium dissectum* Hill.

Vindt men in een rogge-akker de bleekgele hennepnetel, *Galeopsis segetum* Neck., dan vindt men er ook korenbloemen, *Centaurea Cyaneus* L., de éénjarige hardbloem, *Scleranthus annuus* L., korensla, *Arnoseris minima* Schw. et K., het herderstaschje, *Capsella Bursa pastoris* Mnch., de slofhak, *Anthoxanthum aristatum* Bois., en bovendien vaak het driebladig eereprijs, *Veronica triphylla* L.

Vindt men echter in een rogge-akker, de ruige klaproos, *Papaver Argemone* L., dan vindt men er naast korenbloemen, *Centaurea Cyaneus* L. en het herderstaschje, *Capsella Bursa pastoris* Mnch., driebladig eereprijs, *Veronica triphylla* L. en heelbeen, *Holosteum umbellatum* L., maar geen *Arnoseris minima* Schw. et K., *Galeopsis segetum* Neck. of *Anthoxanthum aristatum* Bois.

Deze telkens terugkerende, in wezen dezelfde samenstelling hebbende plantencombinaties noemt men een plantenassociatie. Soorten als *Galeopsis segetum* Neck., *Anthoxanthum aristatum* Bois. en *Arnoseris minima* Schw. et K., noemt men, omdat ze slechts in één associatie voorkomen de „kensorten” der associatie, in dit geval het Arnosereto-Sclerantetum. Evenals *Papaver Argemone* L., *Veronica triphylla* L.